

ВОЛОДИМИР АРТИМІВ

ЧУЄШ, СУРМИ ГРАЮТЬ

У ПОХІДНІЙ ГРУПІ — ДО БЕРЕГІВ
ДНІПРА

(Спогади з Другої світової війни)

НЬЮ-Йорк

ВОЛОДИМИР АРТИМІВ

ЧУЄШ, СУРМИ ГРАЮТЬ

**У ПОХІДНІЙ ГРУПІ — ДО БЕРЕГІВ
ДНІПРА**

(Спогади з Другої світової війни)

© 1982

Всі права застережені за Автором

Typesetting and Printing by:

P.O.Box 54101
Linden Hill Station,
New York 11354
Tel.: (212) 445-2836

*Чуєш, сурми грають,
Юнаків скликають,
У ряди збирають:
Буде бій, звіщають! Гей!..*

Згадуючи про роки Другої світової війни, починаю цією піснею, «Чуєш, сурми грають», бо ми в той час найбільше її співали, бо вона тоді була найбільш актуальною.

Пройшло багато часу. Багато фактів затерлось у пам'яті. У моїх спогадах можуть бути певні неточності, але це не змінює суті. На еміграції живе кілька друзів, які дещо могли б уточнити чи доповнити.

Ці спогади, можливо, не першої ваги, але «першої руки» — писані очевидцем. Присвячую їх Друзям із Похідних Груп, які виконували доручення ОУН, і багато з яких заплатили своїм життям у боротьбі за волю України.

* * *

*

Був гарний, червневий, теплий день 1941 року. Природа розкошувала. Повертаючись додому, я зустрів знайомого Ч. Привітавшись, він раптом сказав: «Чи ти знаєш, що завтра буде війна між Німеччиною і СССР?». Я трохи поглузував з нього, з тих балачок про війну, однаке він запевняв, що одержав відомості від одного німця, який повідомив, що завтра німці підуть війною проти СССР.

Про війну говорили всюди. Причини були різні. Світ заплутувався у протиріччях. Демократії породили московський більшовизм, а він сприяв появі другого імперіяліста — німецького фашизму.

Війна, яка розпочалась 1939 року між Німеччиною і Польщею, закінчилась розвалом Польщі. Внаслідок договору Рібентроп-Молотов ріка Сян стала кордоном між Німеччиною і СССР.

Місто Ярослав, яке опинилось по стороні Німеччини, розташоване майже над самим кордоном. Вже в 1940 р. німці почали будувати протитанкові загороди (рівнобіжно з кордоном). Большевики по своїй стороні також будували оборонні становища. Десь на початку березня 1941 р. розпочалась сильна концентрація німецьких військ: переїжджала легка і важка артилерія, гуркотіли танки, маршувала закурена піхота — і все це під заслоною ночі.

Ідучи вулицею Крашевського, я бачив, як у відкритому авті сиділи троє високих старшин з генералом, студіюючи мапу. Видно було, що на щось заноситься, хоча ні в пресі, ні в радіо не помічалось

нічого, що вказувало на розбіжності між Німеччиною і СССР — новоспеченими партнерами...

Тим часом ОУН під проводом Степана Бандери гарячково готувалась до подій. Десь на початку березня 1941 р. зроблено поділ членів: одні були призначені до Похідних Груп, інші мали залишитись на місцях. Я був призначений до Похідних Груп. Призначені до Похідних Груп мали доручення роздобути собі наплечники, компаси, карти, ровери і т.п. Ми одержали фотокопії, виготовлені Організацією. На той час я належав до військового звена (ланки). Моїм звеновим був Омелян Назаркевич, який знав військову справу та закінчив також високу торговельну школу в Познані. Наше завдання просте: вишколювати друзів, вчити їх військової справи.

Попрощавшись зі своїм знайомим, я пішов спати.

Сіріло надворі, коли я прокинувся від гучних пострілів. Я швидко збагнув, що стріли гострими кулями, не сліпими (німці тут часто робили військові вправи, і слух зловив різницю).

Швидко вдягнувшись, я вийшов на вулицю, де вже було чимало цікавих. Усі в один голос: «Війна! Німці пішли за Сян!».

Сівши на ровер, я поїхав у місто. Із мосту Баденого виразно бачив, як шляхом до Сяну посувались німецькі війська. Фантастична дійсність: війна дійсно розпочалась!

З мосту Баденого я поїхав до свого зверхника під псевдом Олег. Він повідомив, що вже наказано гостре поготівля. Того ж дня з гуртом друзів ми пішли оглядати кордон. Підійшли до берега Сяну. Там

понтонним мостом переправлялися німці. На другому боці річки лунали вибухи, на які німці не звертали уваги: там розривалися підпалені магазини совєтської амуніції.

Нас цікавило, чи «Гренцшуц» — прикордонник забрався геть? Недалеко від мосту на березі стояли два свіжі хрести з повішеними зверху шоломами. Ще вчора були бадьорі, здорові — сьогодні гризуть сиру землю, — така доля вояків у війні.

«Гренцшуц» (охорона кордону), на наше розчарування, продовжував пильнувати границю. Друг Олег, стрінувши німців, які охороняли кордон, запитав, що вони ще охороняють, коли їхні війська вже на другому березі. Німець відповів, що мають такий наказ: «Бефель іст бефель» (Наказ — наказом).

В Ярославі, між вулицями Любельська — Крашевського є вуличка Тиха. При Тихій містився старий цвинтар. Столітні дуби стояли як свідки минулого, надгробні хрести поросли мохом. Там колись ховали русинів-українців. У кутку цвинтаря стояла старенька церковця, а біля неї — старий мурований дім. Цей дім перебрала Організація, під претекстом «ремісничої бурси».

У понеділок 23 червня 1941 р., зайшовши до бурси, я застав там не кількох, як завжди, мешканців, а багатьох незнаних мені людей. У кімнатах купами лежали наплечники, в кутках, на лавках, на підлозі. Це були члени ОУН, які приїхали з різних теренів. Ми розговорилися з одним другом, котрий, як мені здавалось, міг займати якесь високе становище в Організації. Я його запитав, як німці ставляться до нас? Друг подивився мені в очі й відповів: «Вермахт —

прихильно, партія і гестапо — негативно. Гітлер загіпнотизований своїми воєнними успіхами в Європі. Може поставитись до всієї України так, як поставився до Карпатської України. Але ми постараємось поставити Гітлера перед доконаним фактом. Якщо не буде вільної України, я не хочу жити».

Сонце пекло немилосердно. Асфальтова дорога з Ярослава до Ряшева мало що не топилась, але гітлерівська воєнна машина котилась по цій дорозі в напрямку до Сяну.

Моє організаційне доручення було завезти організаційну пошту до Ряшева. Приїхавши до Ряшева і відшукавши вказану адресу, я увійшов у кімнату, в якій було кілька людей. Якийсь високий блондин підійшов до мене, я подав йому кличку, потім пошту. Там містилась частина Проводу Організації.

У середу в бурсі стрінув друга Олега. Він всю ніч не спав, бо переправляв наших людей через Сян, в околиці Мунани.

При вулиці Собеського мельниківці мали збори (один наш друг був на тих сходинах), на яких промовляв сам А.Мельник. Промовець, як то кажуть, «накивав пальцем» на усіх і вся, та на тому все й скінчилось. Згаданий друг казав, що у них нічого не робиться. Мельниківці бігали під бурсу, щоб рознюхати, що роблять бандерівці. Я їх майже всіх знав. Стрінувши одного з них, запитав, що вони роблять, бо гарячий час уже настав. Він відповів, що не мають потреби гарячитись...

Середа пройшла, як і всі середи проходять. У четвер я попрощався з найближчими, поклав наплечник на ровера і поїхав з гуртом друзів у напрямку містечка

Лежайськ. Доїжджаючи до Горлиць, ми зустріли на шляху з наплечником, також на ровері, друга Ю.Спольського. В Горлицях нас зупинили: кілька німців поцікавились, куди їдемо, що маємо в наплечниках. Ми пояснили, що повертаємось додому. Зробили побіжний обшук і, не знайшовши нічого, що їм могло сподобатись, відпустили. В Горлицях німці вже встигли побудувати дерев'яні бараки: тут містився якийсь військовий штаб.

Увечері ми прибули до Лежайська і заїхали до Українського Народного Дому. Там було більше таких, як ми. Ми зголосились у друга Яроша. Добре ознайомлений із ситуацією, він радив нам бути обережними, бо тут є люди такої породи: коли була Польща, то вони працювали для неї, прийшли тепер німці — вони стараються їм приподобатись.

Того ж вечора друг Спольський зробив відправу. Виявилось, що він був нашим провідником до Львова.

Другого дня рано ми залишили Лежайськ, всі на роверах. Доїхавши до села Пискоровичі, ми заспівали пісню, щоб підбадьорити людей. Зненацька почувся крик молодиці, яка бігла за нами. Що сталось? Ми насторожились, а вона піднесеним голосом вигукнула: «Хай вас Пречиста Діва Марія благословить, щоб вам допомогла здобути Україну!». Це була селянка-патріотка.

На ріці Сян вже стояв пором, і ми переправились на той бік.

Сян я знав з дитинства, виростав біля нього. Грізний не раз він весною або й літом, під час зливи, бо він тоді широко розливається. Тепер Сян став кордоном (не на всій своїй довжині) між Німеччиною і СРСР.

Там, де він був кордоном, його хвилі навіки забрали в обійми чимало відважних, які, не знаючи його добре, пробували щастя перепливати ріку. В 1939 р., коли большевицькі війська залишили Галичину, тисячі людей втікали від червоного молоха, втікали за Сян. Не маючи човнів, ішли у воду, часто й поночі, але не всім вдавалось перепливати на той берег. Багато з них потонули в Сяні від советських куль.

Були ще й інші смільчаки. Вони йшли здобувати фортуни, а саме: захопивши Галичину і Волинь, большевики уневажнили польський злотий (польські гроші), натомість на німецькій стороні злотий курсував. Большевики, як «визволили Западную», то визволили від усього: товари, які були по крамницях, геть повивозили «на родіну», а населенню не лишили нічого. По німецькій стороні ще дещо можна було купити. Тому ті, що хотіли легко доробитись, купували одяг, білизну, годинники і під заслоною ночі перепливали за Сян (популярно у нас це називали «драпати граничку»), потім поверталися з тисячами злотих; кого ж зловили — мандрували в холодний Сибір або топились у Сяні, наздогнані московськими кулями.

За Сяном ми розбились на групи по 5-6 осіб. Ішли лісом до містечка Синяви, де мала бути наша зупинка (в нашій групі був зв'язковий із Синяви). Ми ввійшли в Синяву, залишивши ровери та наплечники в одній хаті, і зв'язковий попровадив нас дорогою до Лежахова. Нас четверо йшли правою стороною дороги, а зв'язковий — по лівій стороні для безпеки. Так ми дійшли до схрещення доріг. Там у мурованому будинку була квартира якоїсь німецької військової частини. І ось коли

ми хотіли перейти схрещення доріг, якийсь «унтерофіцер» поцікавився нами. Наше товариство йому здалось підозрілим. Дійсно, дехто з нас мав фотоапарат через плече, в нас були компаси й мапи. Нас задержали. Почався обшук, допити, хто ми, куди ідемо і т.п. Не допомогли «аусвайси» — документи, видані Українським Допомоговим Комітетом в Ярославі. Нас заарештували, під сильною ескортою повели через понтоновий міст до села Гориці, до тих новозбудованих бараків, біля яких ми раніше побували. У бараках була збудована тимчасова тюрма, і ми були першими в'язнями в тій тюрмі. Німець у ранзі старшини розпочав допит. Поставивши нас у ряд, піднесеним голосом почав щось вигукувати, потім витягнув револьвера і приклав цівку до грудей друга Лушпака. Друг Лушпак «цвінькав» по-німецькому, як умів, та й не бачив, що німак тримав пістолю під його грудьми!

Зв'язковий, ідучи другою стороною дороги, бачив, як німці нас заарештували. Він своїм зовнішнім виглядом значно різнився від нас, його німці не чіпали. Він негайно про все повідомив друга Ю. Спольського.

Коли врешті-решт ми посідали на дощатій лаві, я сказав до друга Лушпака: «Ти, друже, витягнувся перед німаком, як фельдфебель перед цісарем, і не бачив, що німак тримав пістолю під твоїми грудьми, а ти заливав його своєю пропагандою... Знай, йому було тільки потягнути за язичок і тобі «вічна пам'ять». «Та що ти, я не бачив жодної пістолі!..». Друг Влодко Вовк затягнув пісню «Доборовся ти, мій сину». Нічого, ми перші на пробі.

Ніч пролежали на нарах. Вранці вивели нас на двір, опісля до критого тягарового авта. Приставили двох

автоматчиків, і авто рушило в дорогу, а за ним ще й мотоцикль, на якому також сидів автоматчик. Під такою сильною ескортою нас привезли до Ярослава до кошари колишнього третього полку. Добре, що авто було закрите, а то б побачили мельниківці, й, чого доброго, потирали б руки з радості. Нас завели у велику кімнату, з автоматчиками. Просиділи ми з годину, коли ввійшов «гавптман» (капітан) з перекладачем. «Гавптман» приніс течку. Його обличчя і сиве волосся свідчили, що він воював ще за «Кайзера»; перекладач, років біля 30-ти, був чехом або словаком.

Розпочалась судова процедура. «Гавптман» питав, хто ми та чого ми ішли за Сян. Нам було нічого «крутити». Ми признались, що ми є членами ОУН, ішли туди з метою поборювати большевиків.

Ціла церемонія тривала недовго, опісля «гавптман» прочитав нам вирок, що ми звільнені. Віддав нам фотоапарати, компаси, але мапи задержав, мовляв, вони потрібні для німецької армії. Зазначив при тому, щоб ми не наважувалися знову йти за Сян... без дозволу німців.

Звільнені, ми йшли в напрямку брами, коли дивимось — іде нам назустріч друг Спольський! Як виявилось, зв'язковий негайно позвітував другові Спольському про наш арешт. А він, добре знаючи німецьку мову, негайно пішов до німців, крутив, як міг, сів на якесь військове авто, що їхало в службових справах до Ярослава. Як він нас відшукав, нам невідомо.

Ми були голодні. Зайшли до цукерні, бо там продавали морозиво. Але його не дали нам з'їсти большевицькі літаки, які, надлетівши, кинули кілька

бомб на «Ляндрат»: у цукерні вилетіли вікна, столи поперевертались разом із морозивом. У «Ляндраті» було кілька убитих, тоді там загинув і один українець — Степан Куць. Подивившись на палаючий «Ляндрат», ми пішли до авта, яким приїхав друг Спольський. Він «обробив» шофера (звичайний собі німець), ми повсідали в авто і рушили в напрямку Гориць. Десь під вечір приїхали до Гориць і висіли біля тих самих бараків, у яких учора ми сиділи ув'язнені. Ті самі німці, які вчора мали нас за большевицьких шпигунів, сьогодні винесли нам каву і бутерброди. Це все завдяки другові Ю.Спольському, який умів німцям голову закрутити.

Опісля др. Ю.Спольський пішов до сторожів, котрі пильнували понтоновий міст, і їх «обробив» — так ми перейшли понтоновим мостом на другий бік Сяну, без перешкоди.

Синява — невелике містечко на правому березі Сяну. Там у перших днях по відступі большевиків поляки організували свою міліцію, понакладали на руки білі пов'язки та й почали заводити свої порядки...

Наша ціла група (сорок осіб), прибувши до міста, порозміщувалась по приватних домах. Друг Спольський відразу ж приступив до акції. По нараді з нашими місцевими інтелігентами др. Ю.Спольський у товаристві кількох наших людей пішов до польської міліції й зажадав, щоб вони склали зброю. Поляки слухняно поскидали білі пов'язки, здали зброю і подалися геть.

Друг Ю.Спольський призначив начальником міліції одного з наших прихильників, набрали й достатню

кількість міліціонерів. Він також організував Міську Управу.

Одного разу я почув на вулиці розмову між поляками. Один другому закидав: «Ти, тхуж (тхір), оддалесь карабіна українцям!» (Віддав рушницю українцям). «Що зробиш, браце, ту армія Бандери вкročила...» (Що зробиш, брате, сюди армія Бандери ввійшла).

Большевики утікали з Синяви без штанів, тому все залишили: не мали часу ані знищити, ані забрати з собою. Харчів було досить, на складах — багато мануфактури (то були склади для большевиків, не для населення). Тому у нас з харчами не було жодної проблеми. На сніданок був білий хліб, справжня кава (з молоком), обіди були прекрасні. Такого доброго харчування я не мав до кінця війни. Кожного ранку ми на снідання ішли колоною, зі співом на устах, щоб наганяти полякам страху. В Синяві була урухомлена друкарня, там розмножувались репродукції наших відозв, летючок і т.п.

За той короткий час я познайомився та подружив з другом сл. п. Ярославом Любаком. Молодий пристійний блондин, симпатичний, товариський. Він походив зі Львова, оскільки не помиляюся, за фахом дентист, за московсько-большевицької окупації перебував у Ряшеві. Був одружений. Одного разу ми удвох пішли до приміщення, де містились бюро НКВД. Їхні бюро — кімнати були умебльовані не гірше палаців польських магнатів. Друг Любак, сівши у вигідний фотель, сказав: «Передучора тут сиділи польські вельможі, вчора большевицькі вельможі, сьогодні ми тут сидимо, а хто буде завтра сидіти?»

По кількох днях побуту в Синяві частина наших друзів роз'їхалась по селах організовувати українську владу. Я з другом Ярошем поїхав на південний схід. Була гаряча літня погода. Ми їхали з села в село і організовували самоуправи — українську владу. Тому по селах ми застосовували таку методу: заходили до кількох хат, розпитували про осіб, які мали між людьми найбільший авторитет, опісля скликали сходи-митинг, там вибирали голову села, начальника міліції. Інформації, які ми роздобували раніше, виявлялися добрими, бо таких кандидатів люди охоче вибирали. Роздавали наші відозви й летючки, на початку такого мітингу ми виступали з промовою. Пригадую, що в однім селі люди з радости плакали, мов малі діти. Такі поїздки ми провадили з др. Ярошем щодня, а пізно вечорами повертались до Синяви. В нас не було ні зброї, ні жодних документів. Ми застосовували таку методу: вдень ми накладали на рукав синьо-жовті пов'язки, увечорі, вертаючись, ховали їх у кишені, бо по житах ще сиділи большевицькі недобитки.

В Синяві ми побули більше тижня. Потім наша група прибула до Любачева, де ми застали вже організовану українську владу. Там для нас не було що робити, бо справно діяла організаційна сітка.

Не пригадую, чи першого, чи другого дня ми порозходились по місті, оглядаючи все, що нас цікавило. У Любачеві було, видно, багато німецького війська. Над містом повівали синьо-жовті прапори.

Наш провідник кудись пішов. Я повернувся з оглядин міста на свою квартиру досить втомленим. Опісля вернувся наш провідник. Присівши, він повільно

промовив: «Знаєте, друзі, я був у нашого священика. Він мені говорив, що вчора він чув радіо — надавала радіостанція зі Львова імени Коновальця, що у Львові створився Український Уряд. Головою є Ярослав Стецько. Священик мене запевняв, що чув на свої власні вуха. На жаль, потім не міг зловити тієї станції». Ми були радісно схвильовані.

Провідник нашої групи незабаром одержав вістку зі Львова (він все турбувався, що не має вістки зі Львова). В Любачеві наш провідник поділив нас на групи по 5-6 осіб, на кожне звено (ланку) призначив провідника. Такими групами ми мали прибути до Львова. Означене місце — Дім «Просвіти».

Було 4-го або 5-го липня 1941 року, коли ми раненько рушили в дорогу. В моєму звені всі мали ровери. В однім селі ми зупинились, бо в моєму ровері стався дефект. Направивши ровер, рушили в дальшу дорогу, та як тільки виїхали з села, нараз постріли почали сипатись понад нашими головами! Ми оглянулись: двоє німаків бігли за нами і, стріляючи, кричали: «Гальт! Гальт!»

Дехто із друзів кинувся втікати, але я категорично наказав зупинитись. Побачимо, що німота хоче. Прибігли два засапані німці з наїженими багнетами. В звені був друг Пруц, який добре володів німецькою мовою. Я кажу до друга: «Тепер маєш нагоду використати своє знання німецької мови». В нас у кожного на руці була синьо-жовта пов'язка, кожний мав документ в німецькій мові, вироблений в Синяві, печатка церковна, з хрестом (документ був підписаний лівою рукою провідника). Німці запровадили нас на свою станицю, до коменданта. Друг Пруц почав їм

вияснювати, але німаки не хотіли нічого слухати. Вийшов високий «гефрайтер», їхній комендант, старший віком. Др. Пруц розповів йому щось таке, нібито ми є українська міліція і йдемо до Львова, бо нас туди кличуть. «Гефрайтер» повірив і нас звільнив.

З документами були різні історії. Пригадую, як один наш друг був заскочений німцями. Німець питає: «Авсвайс!» Друг мимоволі сягнув до кишені і, витягнувши якийсь папір, сам остовпів: пожевклий папір був «пашпортом» на свиню, виданим ще за небіжки Польщі! Німець подивився та й каже: «Гут» — добре, і друга відпустив. То був звичайний собі німець з «Вермахту», на документах він розумівся, як вовк на звіздах...

Сонце смажило немилосердно. Зіпрілі, ми прикотили до Жовкви, тут було багато німецького війська; ми воліли його обминати, їхали бічними вулицями. В Жовкві большевики залишили багато зброї, амуніції, взагалі багато воєнного добра. Один із наших друзів поїхав вперед і раптом закричав: «Большевицькі танки!». Ми зупинились, обережно приглядаємось, нарешті хтось сказав: «Танки є грізні тоді, коли в них є люди, але коли нема, то танк нікому нічого не зробить». І дійсно, там стояли чотири танки, т.зв. Т-34. «Доблесні» червоні танкісти повтікали з неушкоджених танків, воліли їх лишити, щоб нікого не зачіпали, а самі подались пішки навіткача. По вулицях стояли советські важкі моторизовані гармати, і німецькі старшини їх з цікавістю оглядали.

У нас був час дорогий. Швидко переїхавши Жовкву, ми рушили в напрямку на Львів. До Львова було близько 20 кілометрів. Спрагнені, ми заїхали до

придорожної хати напитись. Вийшла дівчина, одягнена в чорну суконку. Хлопці почали жартувати: «Така гаряч, а ви наділи чору суконку!». Дівчина розплакалась і крізь сльози розповіла, що її брата большевики убили у Львові: «Там так багато наших людей большевики помордували...»

Свій свого в таких моментах легко пізнає. Ми відразу пізнали, що вона має щось спільне з ОУН, і вона збагнула, що ми не звичайні собі мандрівники.

Сонце хилилось до заходу. Ми висловили дівчині щире співчуття, попрощались і рушили до Львова. Закуреним шляхом посувались німецькі війська. Перед вечором ми приїхали до місця призначення, у Львів.

За годину часу прийшов друг Ю.Спольський з молодим чоловіком. Довідався, що в нас все гаразд і відійшов, а молодий чоловік зайнявся нашою групою. Він запровадив нас до дому «Просвіти» при вулиці Руській ч. 20, до дуже великої кімнати з багатьма кріслами. В цій кімнаті, майже залі, купчилось багато інших людей з наплечниками. Це свідчило, що вони також прибули звідкись, подібно як і ми. В цій залі ми й переночували на кріслах. Як виявилось, це саме в цій залі 30-го червня відбулося **проголошення відновлення Української Держави.**

Того ж дня я відчув себе хворим, дістав температуру. Пролежав на кріслах ніч. А вранці покликали лікаря д-ра Макарушку. Він, оглянувши мене, ствердив, що маю хворобу шлунку. Дійсно, я з'їв сушеної ковбаси і запив водою (ковбаса була моєю «залізною порцією», яку кожний з нас мусів мати). Дав якоїсь медицини, але не допомогло; покликали його ще

раз, і лікар сказав, що це може бути «тифус лабораторус».

Другого дня ми перенеслись до іншого приміщення. Потім з одним другом ми пішли оглядати місто. Львів не дуже потерпів від воєнних дій. На ратуші повівав синьо-жовтий прапор, по цілому місті повівали наші національні прапори.

При вулиці Лонцького, де містилась тюрма, вже здалеку було чути гострий запах від розкладених людських тіл: це енкаведисти помордували тисячі наших людей, поки повтікали. Там розігралась страшна трагедія нашого народу. Червоні упирі в мундирах з перших днів початку війни почали стріляти в'язнів. Очевидці стверджували, що в приміщенні тюрми день і ніч ревли мотори, щоб заглушувати постріли. Трупні скидали до пивниць-льохів і там їх замурували. Стріляли вдень і вночі, мужчин і жінок. Важко було встановити кількість помордованих людей, але йшлося про тисячі. Це був український Голокост у Львові.

Зробивши криваву масакру з в'язнями, визволителі повтікали, не мали часу навіть позатирати сліди злочину за собою. Така сама картина була в «Бригідках» та інших в'язницях. Там були помордовані сини й дочки села й міста, робітники, селяни, інтелігенти. Львівські тюрми справили на мене потрясаюче враження.

З вулиці Лонцького ми помандрували іншими вулицями. На мурах міста виднілись відоzwi великого формату, видані ОУН. Майже всюди лунала українська мова. В місті тривав великий рух німецьких військ, і коли нам треба було перейти одне схрещення доріг, де

стояв «фельджандарм» з великою бляхою на грудях на ланцюгу і керував вуличним рухом, нам довелося постояти понад півгодини, заки перейшли це перехрестя.

Перейшовши перехрестя, ми побачили відділ у сірих уніформах, з крісами не на ремнях, а на шнурках. Це були румуни. Мій приятель зазначив: «Ті, з гакенкройцом, ідуть воювати-умирати за свій Третій Райх, за Фюрера, а ті нещасні румуни навіть не знають, для чого і за що йдуть умирати...»

Так ми дійшли до вулиці Тернопільської. Тоді львов'яни ту вулицю презвали на «Давай назад», бо коли ваньки тудою втікали, то тільки й кричали «Давай назад! Давай назад!».

Як говориться, все має свій початок і все має свій кінець. Ще який тиждень тому над Львовом тяжіла московська новочасна емблема — серп і молот з червоною зіркою. Червоні від крові неросійських народів імперські прапори свідчили про найгіршу тиранію новітніх часів. Тиждень пізніше вже повівали прапори українського народу, але німецько-фашистівський хижак теж не спав...

При вулиці Руській ч. 20 у кількаповерховому будинку містились бюро Проводу Організації Українських Націоналістів. Всередині на першому поверсі виднілись написи великими буквами українською і німецькою мовами: **ПРОВІД ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ**. У домі був жвавий рух. Найбільше тут було людей в молодому віці, багато з наплечниками. Заходили також військовики, старшини — це були військовики з легіону

ОУН. У домі містилась і організаційна кухня. Я мав помешкання також у цьому домі.

Того ж дня, повернувшись з міста, я зайшов у одну кімнату і там на малому столику помітив якусь літературу, вибиту на цикльостилі. Я взяв один аркуш і прочитав: **«АКТ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ»**. Волею Українського Народу, Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави...» У кінці підпис: Льва Город, 30 червня 1941 р. Ярослав Стецько, Голова Національних Зборів».

Опісля я взяв аркуш з іншого стосу паперу. Це був Пастирський Лист Митрополита Кир Андрея: «З волі всемогучого й всемилостивого Бога в Тройці Єдиного, зачалася нова епоха в житті Державної Соборної України...» У кінці документу: «Дано у Львові в Арх. Храмі св. Юра 1.7.1941 р. Андрей, Митрополит».

У цій же кімнаті — експедиційній — я взяв ще одну листівку. Це був Пастирський Лист Митрополита Полікарпа: «До всіх українців сущих на Волині! Мир Вам від Бога Отця нашого і Господа Ісуса Христа. Сповнилась наша відвічна мрія. У городі Князя Льва з радіовисильні несеться над нашими горами, нивами, ланами, над нашою густо зрошеною кров'ю землею радісна вістка: Проголошено Самостійну Українську Державу! Разом з Українським Народом радіє і наша многострадальна Церква»... Під кінець: «Дано у Луцьку, року Божого 1941, місяця липня 10 дня». Полікарп, Єпископ Луцький».

Мене цікавило, хто входить до нашого Уряду. Там же знайшов я список діячів, які ввійшли до складу

Державного Правління: Голова — Ярослав Стецько, заступник — д-р М.Панчишин, Всеволод Петрів — міністер оборони, Роман Шухевич — заступник міністра оборони, інж. Ю.Павликовський — міністер народного господарства, Д.Яців — заступник, інж. А.П'ясецький — міністер лісництва, М.Лебідь — міністер безпеки, І.Климів-Легенда — міністер політичної координації; був там і д-р Б.Дзерович та інші видатні особи.

Велика, щира радість наповнювала душу: маємо рідний Уряд!

На жаль, стан мого здоров'я знову погіршився, медицина д-ра Макарушки не допомогла. Слідуючого дня я лежав у ліжку, гарячкував, був дуже ослаблений. З нашої спільної кімнати друзі один за другим почали переходити в інші кімнати. Я розумів: тиф, яким він там не був би — лябораторус, шкіряний, черевний чи ще якийсь, може кинутись і на інших. Був один друг, котрий мав ліжко біля мене і не відходив. Я його попросив, щоб десь роздобув «рицинусу». Юнак метнувся кудись, опісля приніс мені 100 грамів «рицинусу». Хоч як і прикро було пити ту смердючу рідину, але всю випив,— і допомогло відразу ж! Друзі потім сміялися з д-ра Макарушки, мовляв, він не доктор, а, мабуть, лише «лапідух» (санітар).

Якось зійшлося нас кількох у кімнаті. Зайшла мова про створення нашого Уряду. Так, був створений Уряд, але вже і минає радість: німаки заарештували Голову Правління і кількох членів нашого Уряду! Заарештували на нашій землі!

Чорні хмари залягли над нами. Голова й інші члени Уряду в тюрмі, Провідник С.Бандера також

заарештований. Один із провідних членів ОУН, який завідував літературою, довідався, що хтось із друзів сказав, що цей Акт не важний, бо Голова Державного Правління є в тюрмі. Він узяв копію Акту і піднесеним тоном сказав: «Акт 30-го червня є історичним фактом, є виявом волі Українського Народу! Цим Актом ми зриваємо маску з обличчя німців, і хай буде ясно всім тим, що думають інакше».

Було, здається, 9 липня, коли нас покликали на відправу. Відправою провадив мужчина середнього росту, з симпатичним обличчям. З очей його можна було вчитати, що це непересічна людина. Говорив коротко і зрозуміло. Він давав різні інформації для тих, котрі мали призначення на Харків, і спеціальні інструкції тим, які мали призначення на Крим, де був менший відсоток українців. Це був крайовий провідник Легенда, який мав великий авторитет серед провідного членства Організації.

По відправі наступила реорганізація груп. Я був призначений до Середньої Групи, місце призначення — Харків. Друг Любак мав призначення на Крим. Друг Ю. Спольський залишався у Львові, на пості обласного провідника.

Фронт швидко котився на Схід. Завтра ми покидаємо Львів. Ще того ж дня покликав мене др. Лемик — провідник Середньої Групи, отже тієї, до якої я належав. Після кількох загальних речень друг Лемик почав мене намовляти, щоб я лишився у Львові, бо мушу вважати на харчі, — «А за Збручем з харчами буде значно трудніше». Я розумів, що він не хотів мати майже інваліда у своїй групі. Треба було погодитись, і так я залишився у Львові.

Недалеко від вулиці Руської стояв дім, і туди нас покликали. У великій залі, гарно вдекорованій, висіли портрети С.Петлюри, Є.Коновальця, великий тризуб та синьо-жовті прапори. Це був відділ Міністерства пропаганди.

Там ми вислухали вишкільно-інформаційний реферат. Там же я дізнався, що міністер пропаганди також заарештований гестапівцями.

Почало сіріти надворі. В будинку при вулиці Руській ч. 20 був великий рух. Звідти вибиралися члени ОУН у похід на Східню Україну, щоб нести ідеї Вільної України в народні маси. Я попрощався із знайомими, особливо з другом Ярославом Любаком, який мав призначення на Крим у Південній Групі. Майже всі виїхали, і я лишився сам. Побувши так кілька годин на самоті, я вмовив сам себе, що із здоров'ям не так вже й погано... Мене манив Схід. Я вирішив поїхати за своєю групою, а перед другом Лемиком я вже якось виправдаюсь...

Зайшовши до Організаційного бюро, в якому за столом сидів невисокого росту чоловік, я зголосив, що їду за своєю групою. Він не мав нічого проти, ще й побажав мені щасливої дороги.

Був соняшний день. Прив'язавши наплечника до ровера (ровер був новий «півболтонівка»), сів на нього і помчав за своєю групою, сподіваючись, що десь наздожену своїх. Перед вечором я доїхав до села Чижикова і там я знайшов свою групу.

Переночувавши в гостинних земляків, ми вже разом їхали на Схід. Незабутня картина! Як тільки я виїхав за Львів у напрямку на Тернопіль, на тім шляху по лівій і правій сторонах лежали побиті й цілі автомашини,

тягарові авта, танки-велетні, гармати різного калібру, кріси, кулемети, цілі стоси амуніції. На шляху Львів-Підволочиська лежали цілі гори советського добра. Танки Т-34 стояли на полях, загрузши в м'який ґрунт. Видко, що танкісти не мали охоти боронитись, лишали боездатні танки і втікали або здавалися в полон. Гармаші робили те саме; піхотинці ховалися в житах... Словом, все кидали і втікали. Там лежала паралізована ударом советська воєнна машина. Большевицьке командування втратило голову, все втікало в страшній паніці. Такою виявилась «доблесна Червона Армія», складена з вояків різних народів...

Ми далі в дорозі. Наше звено мало підводу, на яку ми поскладали наплечники, а самі їхали роверами. Вся Середня Група була поділена на малі групи по 4-5 чоловік. Кожна така підгрупа мала свою підводу. Ми їхали на віддалі 1-2 км., стараючись оминати німців. Під вечір заїжджали в села або в міста на нічліг. Звичайно, в кожному селі чи місті про наш нічліг і підводи дбала місцева сітка.

По селах і містах, по нашій маршовій осі Львів-Підволочиська, всюди майоріли національні й організаційні прапори. Майже скрізь працювали управи міст і сіл з рамени Львівського Державного Акту; також діяли міліційні команди, зформовані з наших людей або прихильників нашого руху.

У похід рушив друг д-р Макарушка. Він їхав на мотоциклі з мотоциклістом, сидів ззаду, через його плечі звисала лікарська торба. Той мотоцикль часто псувався. Проїде кілька кілометрів — стає, доводилось стало ремонтувати. Одного разу коли д-р Макарушка сидів у рові, а його шофер щось напрувляв, я,

переганяючи їх, пожартував собі з доктора, гукнувши: «Друже докторе, може ваш мотоцикль має «тифус лябораторус»?!

Вже десь за Тернополем підійшов до мене один друг з іншої групи, молодий теолог. Не чекав на висвячення на священика, а волів, як він сказав, іти в Україну й будувати Державу. Він попросив у мене ровера, мовляв, хочу наздогнати д-ра Макарушку. Поїхав, але не дігнав д-ра Макарушку, а дігнав німця, який плентався позаду своєї колони. Побачивши самотнього ровериста, німець наставив на нього кріса й відібрав ровер. Мовляв: «Я воюю, руси так втікають, що я їх пішки не можу наздогнати...»

Прибули до Підволочиськ, містечка над Збручем, в якому зупинились на кілька днів. У Підволочиськах німці, що там стаціонували, вороже ставились до нашої міліції. Одного разу зайшов німецький старшина в дім, де містилась міліція, повикидав з однієї кімнати всі речі наших людей, бо йому сподобалась ця кімната. А при тому вживав таких «епітетів», як «Раус, україніше швайн!» («Забирайтесь звідси, українські свині!»).

У Підволочиську я замешкав у одного друга, назвім його Лилик. Ми з Лиликом були знайомі ще з одного побуту в ярославських околицях. Тепер він повернувся додому. В його домі був на квартирі один німецький старшина, який щойно приїхав із Франції. В дискусійній розмові з Лиликом німець сказав: «Якщо Україна буде спокійною, то буде добре, якщо ні, то буде зле».

В Підволочиськах містився Районний Провід ОУН. Районовий провідник носив пов'язку на лівій руці, пов'язка була синьо-жовта, в середині тризуб та в чорних кольорах ініціали ОУН. Друг Лилик належав до

Районового Проводу і там залишився. В цім містечку ми не мали завдань, бо Управа міста й міліція були зорганізовані ще до нашого приходу. Через кілька днів ми рушили далі, до Наддніпрянщини.

Фронт котився на Схід, був десь біля Проскурова. Приблизно 15 липня ми перейшли річку Збруч. Перейшовши каламутний Збруч, ми стали пильніше до всього придивлятись. Вийшли на пагорб, з якого було добре видно обидва береги Збруча. Два контрасти: по стороні, з якої ми щойно прийшли, виднілись ниви різних кольорів, великі хати, криті бляхою або черепицею, при яких виднілися ще й інші будівлі; по стороні, де ще донедавна «хазяйнували» большевики, виднілись широкі лани, що нагадували панські, а хатки були малі, криті соломомою — свідчили про убогість мешканців.

Зайшли ми в перше містечко за Збручем, до Волочиськ. Містечко побите бомбами чи гранатами, мешканців майже не було видно. На піврозваленому будинку повівав синьо-жовтий прапор, на мурах були понаклеювані наші відозви-летючки; біля дверей стояв міліціант із синьо-жовтою пов'язкою на лівій руці, опертий об гвинтівку, і гриз насіння. Як виявилось, він був і начальником міліції, яка складалася з трьох чоловік.

Оглянувши трохи Волочиськ і порозмовлявши з деkim, ми вийшли за містечко. На полях стояли буйні жита, колоски хилились, просились жати. На лану, недалеко Збруча, в житах стирчали гвинтівки, багнетами в землю. Їх було багато. Там лежали побиті «бойці Красної Армії». Організація «Тодта»,

перейшовши житами, тим способом пізнавала, де лежав убитий.

Ми посувались в напрямку міста Проскурова. Їхали стороною, побіч головного шляху, бо він був забитий німецькими військами. По дорозі зустрічали місцевих людей, які з цікавістю до нас приглядались.

Ми роздавали їм летючки, малюнки з карикатурами большевицького режиму, провадили розмови. Під вечір заїхали в село на нічліг. У селі ми співали пісень, які почали приваблювати жителів. Посипались запитання, надходили й відповіді — витворювалась приязна атмосфера. Що найбільше людей цікавило, так це жнива. Вони нам розповідали про страшний голод в 1933 році, що його переживали, про прокляті голодні роки. Вони боялись — і небезпідставно — нового голоду. Вони нас питали, чи прийде хтось, хто займеться жнивами на колгоспних полях. Ми їм казали, що скоро тут прийдуть люди, які займуться жнивами. Стероризоване комуністами населення боялось самовільно починати жнива; зрештою, не було ще жодної влади в той час по селах.

Другого дня ми поїхали далше. Зупинилися знову в якомусь селі, і знову люди тривожно нас запитували про жнива. Всюди оте страшне побоювання «голодівок». Прокляті 1932-33-ті голодоморні роки добре пам'ятало все Правобережжя України, де я переходив. Правду сказавши, ми в Галичині думали що те, про що писали наші газети про голод на Східній Україні, було переборщене. Однак, там я переконався, що голод на Великій Україні був далеко страшніший, ніж ми собі уявляли. Пізніше я зрозумів, чому від Збруча до Проскурова люди нас так розпитували про

жнива, що буде, чи вони зможуть зібрати цей урожай? — вони боялись марива голоду.

Найгірший рік був 1933-ій, як нам місцеві жителі розповідали. Голод був спеціально спрешований, про те вже подбав премудрий Сталін. Відібравши в населення харчі, сталінські опричники вели т.з. «викачку» в селян. Ходили спеціальні відділи з присланими комуністами-москалями на чолі «бригади», при зброї, робили обшуки на подвір'ях і в кожній хаті. Премудрий Сталін казав усе забрати. Забирали усе в населення, шукали навіть за іконами в кутку хати і там, знайшовши 2-3 кг. зерна, і те забирали. Населення почало вмирати з голоду. Вмирили всі: старі, молоді, селяни, інтелігенти,— вмирало село й місто. Мала б умерти вся непокірна Україна.

Хто мав ще трохи сил, втікали. Одні втікали в Білорусь, але Москва наставила на межах БССР спеціальні відділи, які не пускали «хахлів» у Білорусь. Інші сідали в потяги на Москву, перед Москвою висідали (в Москві харчів було достатньо), але там звичайні «лаптярі» ловили їх і віддавали міліції у руки, мовляв, «Хахли не хочуть робити в колгоспах». Міліція саджала їх у поїзд і більшість висилала в холодний Сибір, щоб там стелити своїм трупом. Ще інші їхали з України на Кавказ, пробували там рятуватись. Поїзди, що приходили з Укр. ССР до Таганрогу, привозили багато трупів. У Таганрозі був спеціальний відділ міліції, призначений до того. Коли прибував поїзд з України, з'являлася спеціальна міліція, забирала трупи, кидала на підводу, як дрова; забирала не тільки мертвих, але й тих, які ще були при житті, мовляв, «доходяга» і так до них належить... Щоб доказати

міліції, що людина ще жива, треба було рухати рукою, ногою, головою, встати й пройти по вагоні,— аж по такому середньовічному іспиті «щасливця» міліція лишала в вагоні.

Голод був страшний. Були села, де все населення вимерло, лишилися тільки голова сільради, голова колгоспу і секретар. Подекуди голодні спаливали сільради, навіть власні хати — перед смертю...

* * *

Надвечір захмарилось, почав накрапати дрібний дощ. Перед вечором ми прибули до Проскурова, невеликого міста; як і вся большевицька система, поминувши воєнну розруху, скрізь виглядала нужда.

До Проскурова прибула майже вся Середня Група. У Проскурові зібралась маса німецького війська, адже й фронт був лише за 10 км. До Проскурова приїхав також друг М.Лемик. Він прибув тягаровим автом, яке зареєстрував у якійсь німецькій команді, доставши потрібні папери. Сюди ж прибув і друг О.Назаркевич. Коли друг переїздив через Проскурів, його затримав якийсь німецький полковник.

Друг М.Лемик виказався німецькими паперами, але полковник був підозрілого типу, запитав друга Лемика, хто є командантом тих «цивілів»? Друг Лемик відповів йому: «Я». Тоді полковник почав кричати: «Таких командантів ми будемо ставити під стіну і розстрілювати!» Полковник прибив на його паперах штамп «Цурюк» (назад) і наказав негайно повертатись в Галичину. Можливо, той полковник вже мав якісь інформації з гестапо.

У Проскурові ми спинились на квартирі, щоб переночувати. Падав сильний дощ, лилось крізь стелю.

Власник, симпатична людина, просив вибачити, що не має нас чим почастувати, і ми це розуміли. На вечерю котрийсь із друзів наварив якоїсь «баланди», ми поїли, бо були дуже голодні. «Баланда» мені пошкодила, я знову захворів. Пізно увечорі прийшов друг О.Назаркевич. Побачивши мене — блілого і кволого, запитав, що зі мною. Я мусів признатися, що наївся «баланди», яка мені дуже пошкодила. Друг Назаркевич наказав, що як тільки завтра підвода буде вертатися до Підволочиськ, я мушу з нею повернутись. Не було ради, треба було їхати назад. Я дійсно розхворівся в дорозі. Повертався сумний від того, що почув, і через здоров'я.

Повернувшись до Підволочиськ, я замешкав у друга Лилика. За два-три дні почав поволі приходити до себе. Брат друга Лилика був одружений. Вони дбали про мене, давали добрі харчі. На третій день я сказав до друга Лилика: «Заки Організація десь мене приділить, ми можемо піти до Волочиська. Там ніхто нічого не робить, треба зорганізувати цілий район». Друг Лилик заперечив, а я знов: «На нас там люди чекають, а ми сидимо тут і нічого не робимо». Врешті-решт друг Лилик сказав: «Добре, ми обміркуємо цю справу на Обласному Проводі». Минуло ще яких два дні, аж прийшов друг Лилик та каже: «Завтра утрійку йдемо до Волочиська, там візьмемось до праці». Друг, якого я не знав, називався Мельник. Так ми поїхали до Волочиська. Ми наперед поділились ролями: друг Лилик зайнявся організуванням Міської Управи, друг Мельник фігурував як начальник Міської Міліції, мені припало організувати управи по селах, де їх ще не було; за большевицьким адміністративним поділом район начислював 51 село.

Ми швидко приступили до дії, і район відразу ж ожив. Міську Управу створили з місцевих громадян, які з запалом приступили до праці. За кілька днів у всьому районі була організована українська влада. Ми негайно приступили до жнив. Опрацювали, хоч і нашвидку, плян, за яким кожне село мало доручення утворити комісію для справедливого розподілу урожаю на кожну особу; поділений таким способом урожай кожний мав сам собі зібрати в полях. Для того був покликаний агроном, який утворив свою референтуру в Районовій Управі. Труднощі були з тягловою силою, бо майже всю колгоспну худобу советчики погнали на Схід. Не було коней, не було корів, не було чим селянам звозити призначене їм збіжжя; трактори, що залишились, були не до вжитку. Однак, усі ці труднощі люди перебороли.

Мені часто доводилось їздити по селах. У нас не було жодного дозволу на зброю. Їдучи не раз шляхом, яким марширували німецькі колони, я мав на лівій руці синьо-жовту пов'язку, а кріса виставляв так, щоб здалеку його було видно, мовляв, маю всі папери. Така тактика давала добрий наслідок.

На дев'ятому дні мого побуту у Волочиську, я виїхав в одно село полагоджувати певні справи. До села було 22 км. Всюди видніли наїжені стерні, біля хат стояли акуратні стіжки збіжжя. У селі, в яке я заїхав, і яке, як я знав, мало лише троє коней, я запитав голову села та інших людей: «Скажіть, будь ласка, як ви це збіжжя позвозили із піль?». Голова села та інші люди відповідали: «Знаєте, це вже своє «собственное» (власне), он в чому секрет!» Люди день і ніч носили на своїх плечах, бо це вже було їх власне добро.

Люди хочуть жити громадою, але — і це природня

річ — кожна людина хоче мати свій власний куток, свою власну нивку, свій власний стіжок збіжжя, свою сорочку, навіть і подерту, але власну. Під час мого побуту на Наддніпрянщині я не раз спостерігав той страшний гін до свого, власного.

Район широко розгорнув працю. Голова району п. Подільський діяв енергійно, zorganizував потрібні референтури, попризначував відповідних референтів. Діяла кухня для міських працівників. Голова там був чоловік з-за Збруча (не пригадую прізвища).

Одного разу він приніс мені «наган» в доброму стані, мовляв, не раз наган зручніший, ніж рушниця.

Одного дня друг Лилик скликав шкільну нараду, в якій брав участь увесь район. Тоді прибуло багато вчителів, учительок, молодь і старші. Було видно великий ентузіазм і серед населення району. Люди вірили, що кошмар комунізму проминув, встає Українська Держава. Нас так завжди і називали — представниками Українського Уряду.

Одного разу прийшов до мене міліціант і повідомив, що до Волочиськ прибула якась група, не знає, чи це наші, треба перевірити. Сказав, що на руках мають синьо-жовті пов'язки, кожний з наплечником, з ними є одна жінка. «Що робити?» — «Хай зайдуть у міліцію. Поводьтеся з ними чемно, я зараз зайду і побачимо, що це за товариство». Звичайно, по короткій розмові ми взаємно пізнались, це були свої, троє мужчин і одна жінка. Назв'їм її Олею. Вона вчителювала в Галичині, була родом з Полтавщини. Запізнавшись із нашим рухом, приєдналась і гордилась, що вона є українською націоналісткою; тепер поверталась на свою Полтавщину.

Зрозуміла річ, ми їх прийняли якнайкраще. Погостювали у нас три дні й подались своєю дорогою, для виконання своїх обов'язків.

Одного дня я відклав справи і пішов до будинку, де раніше містився суд, бюро НКВД, в'язниця. В бюрох НКВД валялось на підлозі багато різних докуменетів, на столах лежали різні папери з написом «строого довірочне», заяви різних сексотів, доноси про те, що той говорив, де і як, де такий то живе тощо. Дививсь на те все з почуттям злости й огиди. Тут ще тхнуло «руським духом».

Якось прибув до нас зв'язковий з Підволочиськ, від Р.П. і повідомив, що через два дні на ріці Збруч знову буде кордон, відтоді німці не будуть нікого перепускати в одну чи другу сторону. Якщо ми хочемо залишитись у Волочиську, то можемо, якщо ні — переїжджаймо до Підволочиськ. Рішення залежало від нас. Прийшов друг Мельник, запитав, що я думаю. Кажу, що мені й не сниться повертатись до Підволочиськ. Такої ж думки був також друг Мельник. Був ще третій друг, який працював у міліції. Він також стояв на тому становищі, що й ми. Так ми і передали зв'язковому: залишаємось у Волочиську.

Останнім часом заходив до мене голова району. Жалівся, що має багато справ, їде до Підволочиськ, питає компетентних чинників, як і що полагоджувати, а вони не дають жодного вияснення, в більшості мовчать. «Не розумію, що це значить». Я вже знав, чого вони мовчали. За кілька днів зрозумів це і голова району.

Було 31 липня, по полудні, коли в нашу кімнату ввійшов задиханий міліціонер. Міліціонер повідомив, що внизу є гестапо, що гестапівці зривають зі стін наші

відозви і звернення, збирають зі столів наші летючки.

Голова району спершу не знав, що діється. Гестапівець запитав його, чи тут є люди з-за Збруча? Голова відповідає, що є. Незабаром до нас прибіг задиханий Подільський: «Як бути? Німці хочуть вас бачити».

Ми зійшли вниз. У кімнаті сидів гестапівець з перекладачем, у дворі чекало авто. Гестапівець подивився на нас з-під лоба і погрожуюче наказав, щоб до години часу ми залишили Волочиськ. Що діяти? Ми мовчки переглянулись... Доводилось покидати зорганізований район, як ми казали — Вільну Україну. Друг Мельник забрав свого автомата (який йому згодом пригодився в повстанцях), я взяв нерозлучного свого нагана. Постоявши хвилину, ми мовчки пішли в напрямку Збруча.

Над Збручем, на дерев'яному містку стояли вже два «гренцшуци» (прикордонники). Вони нас не чіпали. Ми так же мовчки перейшли міст до Підволочиськ.

Незабутня картина: коли ми залишали Волочиськ, один чоловік припав до друга Мельника, плакав, як мала дитина, мовляв, не буде вас,— не буде і Вільної України! Сонце засвітило для нас занадто коротко.

Ніде правди діти, за короткий час нашого побуту у Волочиському районі на Наддніпрянщині таки була Вільна Україна, бо ніякий німець до нас навіть не заглядав, і люди, хоч у важкий повоєнний час — зажили по-людському.

Минуло два дні, як ми залишили Волочиськ. Спільно з другом, з яким я був у Волочиську, ми вирішили знову відвідати те містечко. Ішли

залізничною дорогою в напрямку до мосту через Збруч. Незабаром над'їхав поїзд, притишуючи швидкість. Вагони були відкриті, у них повно війська в німецьких уніформах. Ми мали на лівицях синьо-жовті пов'язки. Зненацька ми почули: «Слава! Слава!» — і військовики з поїзду почали вимахувати руками до нас із окликом «Слава!». Нам було цікаво, що це за військо їде? Ми повернулись назад. На станції поїзд зупинився. Ми підійшли до військовиків, зав'язалась розмова. Як виявилось, це були наші друзі — це був Український Легіон!

Вони вже були в боях під Уманем. Але тому, що вони піддержували славний Акт 30-го червня, німецьке командування відкликала їх із фронту, а тепер везуть, мабуть, до концентраційного табору!

У Підволочиськах мені було нічого робити. Тому, що Районовий Провід не міг мною розпоряджатись, вони вислали мене до Тернополя до Обласного Проводу. В Тернополі наказали забрати свої речі з Підволочиськ, приїхати до Тернополя, а з Тернополя їдуть групи по зв'язку на Вінницю. Я так і зробив.

Забрав свої речі, наган передав одному другові, щоб добре заховав, і раннім-ранком я залишив Підволочиськ. Виїхавши на горбок, кинув ще раз зором на Підволочиськ, на Волочиськ і рушив на Тернопіль. Сонце хилилось до заходу, коли я туди прибув. У Тернополі стрінула мене несподіванка: в Обласному Проводі мені заявили, що вони не компетентні мене вислати до Вінниці, тому маю поїхати до Львова, бо тільки Львів вирішує про такі справи.

Другого дня я виїхав з Тернополлю. На шляху минав закурени колони «Вермахту», які ішли «Нах Остен» (На

Схід). Перед вечером я вже був у Львові.

В кімнатах Проводу віяло пустою, лише в одній сидів чоловік років біля 40. На його столі була машинка для писання, і я помітив печатку в німецькій мові «Дер Фірунг Організацієн Україніше Націоналістен» (Провід Організації Українських Націоналістів). До цього чоловіка я зголосився.

Якось так склалося, що друг Ромко туди прибув, і ми там зустрілись. А за яку годину прибув і друг Пруц! От і маєш, недавно пороз'їжджались, а тепер знову збираємось у Львові!

З другом Пруцом справа була на добрій дорозі. Він зі своєю групою дістався майже до Дніпра. В районі Рокитне стаціонувала якась німецька воєнна командатура. Друг Пруц, добре знаючи німецьку мову, за короткий час налагодив непогані відносини з командантом. Той командант дав другові Пруцові дозвіл на зброю. Він саме посилав авто до Львова в якихось військово-службових справах. Це використав друг Пруц, попросивши команданта згоди-дозволу поїхати тим автом до Львова. Все пішло добре, бо дістав ще й спеціальну посвідку, що може назад забрати кількох людей. Добра нагода!

Орг. чинники запропонували нам використати цю нагоду. Ясно, ми використали її повністю. До нас прилучився друг Олійник. Не знаю, звідки походив. Це була освічена людина, чорнявий, високого росту. Отже, я, друг Ромко, друг Олійник і друг Пруц — ми посідали вранці в авто, яке приїхало на означене місце, взяли з собою 100 кг націоналістичної літератури та й рушили в дорогу. Їхати було безпечно, бо віз нас німець з «Вермахту». Авто було закрите, тому ми взагалі не

мали жодної пригоди. На новоствореному «кордоні» між Галичиною і Волинню «Гренцшуц» нас затримав, але шофер мав потрібні папери, друг Пруц закрив нас своєю посвідкою, «Гренцшуц» сказав «Гут» (Добре) — і ми поїхали далі.

На Волині заночували. Зразу ж відшукали своїх. Там діяла Організація, для нас це було скрізь помітно. Другого дня ми помандрували вперед. Їхали через Житомир, гарну Білу Церкву і приїхали до Рокитного. Ми висіли, а німець поїхав далі, до своєї частини.

Рокитне — це мале районове містечко. Населення вдягнене убого. Мужчин мало: одні пішли в армію, інші, не здібні до війська, пігнали худобу за Дніпро. Пам'ятник Йосифові Вісаріоновичу на площі лежав розбитий.

В Рокитному була вже зорганізована й Управа Міста, і міліція. На жаль, друзі, котрі організували Управу Міста й міліцію, зробили помилку, а саме: начальником міліції настановили москаля, який добре володів українською мовою і був переслідуваний большевицькою владою. Він називався Воронін. Цей Воронін згодом наробив нам досить лиха. Голова району, Степан Пустовий, був гарною людиною, він був засланий комуністами на каторгу, на Колиму, на якій важко відробив 6 років. Потім якось йому вдалося повернутись в Україну. Пустовий захопився нашими ідеями, нашим Рухом. Він був відважною людиною. Одного разу ішов я містечком безмісячної темної ночі, коли зненацька впала на мене смуга світла! Хтось підходить ближче до мене. Дивлюся, це Пустовий! Я помітив, що він щось ховав у кишеню. Ми вже добре знали, і я запитав, що він сховав у кишеню. Пустовий

сягнув у кишеню, витягнув пістолю і сказав: «Знаєте, ще не вся червона голота повтікала, обережність — найліпший поліцай». Пустовий був «бургомістром», тому знав усіх «старост» навколишніх сіл. Для нас він був дійсно цінною людиною. Ми його пізнали, ми йому довіряли, ми його інформували про дійсність, включно з ворожим ставленням «юберменшів» (надлюдей) до творення Української Держави.

Пустовий мав організаційний зв'язок з Білою Церквою. Він не раз на відправах «старостів» (для більше довірених) говорив про наміри німців-фашистів відносно України. Старости спершу заперечували, кажучи, що це не можливе, щоби німці ішли слідами большевиків. Але потім переконались.

Одного разу білоцерківський «Гебітскомісар» скликав усіх старостів і заявив їм таке: «Ніхто в селі не сміє одержати більше як 200 грамів хліба!». Потім Пустовий їм сказав: «Бачите, невірні Томи, що таке чужинці на нашій землі».

В канцелярії Пустового на стіні висів тризуб та портрет Степана Бандери. Одного разу приїхали гестапівці, зайшли до Райуправи, побачили портрет С.Бандери і стали допитуватись, хто це. Пустовий спокійно-статечно відповів, що це наш герой, наш Провідник. Потім ще довго висів той портрет в Райуправі.

Ми затримались у Рокитному. Нас було тоді шестеро друзів. Ми мали організаційний зв'язок з Білою Церквою, де тоді вже перебував провідний член друг Лімницький. Він мешкав по сусідству з гестапівцями. Не раз наші люди робили йому зауваження: «Вас так легко гестапівці можуть

арештувати». Але Лімницький, усміхаючись, відповідав: «Я знаю, як німакам голову закрутити».

Дніпра німці ще не перейшли. І ми трохи засиділись на місці. Одного разу двоє наших друзів поїхали до Білої Церкви по інструкції. Повернувшись, повідомили, що за кілька днів приїде до нас друг Климишин, забере нашу групу і поїдемо до Черкас. Ми чекали. Пройшов час, а обіцяного авта не було, видно щось сталось. Тоді друг Олійник поділив нашу групу: друзі Олійник, Пруц, Ромко і Петро поїдуть в напрямку Дніпра, я лишаюсь на місці із Грандою.

Другого дня друг Петро ішов собі вулицею. Він ходив у блюзі, стягненій на спині гумкою, а в таких блюзках ніхто на СУЗ не ходив — натомість, у таких блюзах ходили на ЗУЗ. Петро ішов дорогою, аж надїхало тягарове авто, зупинилось перед Петром, вискочили два гестапівці, заарештували Петра й посадили в авто, в якому, крім німаків, було ще теля, порося та кілька курей, які десь вони награвували.

Я в той час носив сорочку чорну, запинану під боком, виглядав на тутешнього. Почувши про той випадок, я зайшов у міліцію. Опісля прийшло трое німаків: один у зеленій військовій уніформі, два — в советських уніформах, з пістолями при боці. Ті двоє були німці з-під Волги, а може й замасковані енкаведисти. Вони питали, чи тут нема жидів? Воронін відповів, що немає, бо і справді там ніхто жодного жида не заарештував. Вони питали, чи є тут такі із Галичини, як Петро, але Воронін мене не видав. Петра повезли до Білої Церкви, що з ним сталось, я не знаю.

Ще перед тими прикрими подіями прибув до нас зв'язковий (придніпрянець) з Білої Церкви і повідомив,

що в Житомирі якийсь чоловік застрелив Сеника і Сціборського — мельниківських «асів». Атенатчика на місці застрелив якийсь німець. Організаційні чинники перевірювали і ствердили, що атентатчик не належав до Похідних Груп.

Після того в Білій Церкві німці поарештували наших людей, попривозили наших навіть із дальших околиць.

Не діждавшись друга Климишина, друзі Олійник, Пруць і Ромко поїхали в напрямку Дніпра.

Рокитне — мале містечко, я мало кого там знав. Натомість майже всі мене знали. Одного разу прийшов до мене якийсь чоловік у вишиваній сорочці із жмутом паперів під рукою. Якись люди запровадили його до мене. По короткій розмові було видно, що це наша людина, він мені представився, що називається Василько, і заночував у мене. Я спочатку удавав мельниківця, та вкортці залишив ту гру, переконавшись, що він твердо стоїть на наших позиціях. Василько був молодий учитель, походив з Білоцерківщини. Він ішов з району в район, із села в село і провадив усвідомлюючу роботу.

На другий день Василько поснідав і пішов у район. Я щодня заходив у міліцію, де робив вправи, вчив міліціантів українського впоряду, провідував Пустового. Того ж дня я пішов у полудень в райраду. По дорозі вступив до міліції. Дивлюсь, біля тюрми на сходах сидить Василько, біля нього міліціант, опертий об «вінтовку». Підійшовши до Василька, питаю: «Що ви, друже, тут робите?» Він каже: «Я заарештований». Я припустив, що це була «робота» Вороніна. А Василькові сказав: «Друже, вас зараз випустять, це якесь

непорозуміння». Відразу ж пішов до Пустового, до райради. Привітавшись, питаю, за що того молодого чоловіка заарештували. Кажу до Пустового: «Це є наша людина». Пустовий змішався: «То большевик, понімаєш? Він тут почав виголошувати таку протинімецьку промову, що у мене волос став дибом, то я наказав його заарештувати». Я на те: «Друже бургомістре, прошу його зараз звільнити». Пустовий його негайно звільнив. Прощаючись із другом Васильком, звернув увагу, щоб на майбутнє був трохи обережніший. Василько помандрував своєю дорогою, в ім'я української правди.

Фронт далі стояв під Києвом. День і ніч лунала канонада. В Рокитному залишилися Гранда і я. Нам було відомо, що наших людей німаки виарештовують, більшість загалу про це вже знали. Користуючись політичною тупістю німців, почали підводити голови москалі, білої породи і червоної. Ми з Грандою стали більш обережними. До райради почав менше заходити, а на міліцію перестав цілком.

Ми з Грандою перебували в одних людей. Приїхав з Білої Церкви зв'язковий. Ми з Грандою саме були в задній кімнаті, а зв'язковий у кухні розмовляв з хазяйкою. Раптово відчинились двері, ввійшов Воронін і міліціант (не знаю його прізвища, він був польського походження), наставили рушницю на зв'язкового і, сказавши: «Ви арештовані», повели його в міліцію.

Увечорі я зайшов до Пустового. Він сказав: «Воронін зв'язався в Білій Церкві з гестапом і слухає, що йому гестапо каже, а я тут безсильний». Ми обмірковували наше скрутне становище, адже тут ми були цілком розконспірованими. Пустовий запропону-

вав, щоб я поїхав до сусіднього села, де був раніше радгосп. Він має там доброго знайомого, свідомого українця, який є головою радгоспу; напише до нього записку і той прийме мене на працю в радгоспі, щоб бути до чогось «причепленим». Я поїхав на постійне в село, на працю в радгосп. Друг Гранда подався до Богуслава.

У радгоспі я зголосився в голови з «відрядженням» від друга Пустового. Головою був тоді Лаврентій Федорович, симпатична свідома людина, брата якого розстріляли червоні в Білій Церкві в 1921 р., як петлюрівця. Він показував мені його останню записку з тюрми, яку брат передав у «корзині» (кошику) з передачі; він її старанно переховував, щоб часом якийсь «сексот» не довідався й не доніс до всемогучого НКВД.

Діставши роботу, яка мене з нічим не в'язала, я мав повну свободу рухів.

Дня 19 вересня 1941 р. Київ здався. Лаврентій Федорович і його дружина прийняли ту вістку з великою радістю.

Голова Лаврентій мав у своєму розпорядженні шестеро коней та добру «бідку» (однокінний легкий возик). Одного разу повіз я дружину Лаврентія до якогось села, де вона мала родину. Повертаючись додому поблизу лісу (радгосп був під лісом), я зауважив багато німецьких вояків з кулеметами, скерованими на ліс. Підійшов до мене якийсь «унтерофіцер» (підстаршина) і став розпитувати, чи є в лісі большевицькі партизани. Я йому відповів, що не бачив і не чув, щоб тут були партизани. Він відійшов. Незадовго по тому німці зачали наступати на ліс. Ввійшовши в ліс на яких 100 метрів, відкрили вогонь з

усієї зброї! Всі горобці й інші птахи почали розлітатись хто куди, в сосни... Тоді залунала команда: «Рус, равс! Рус, равс! Рус, равс!», а «рус» не виходив, бо там його не було.

Два дні по капітуляції Києва я запропонував Лаврентієві поїхати до Києва. Він спершу не хотів, але опісля дався намовити. Вибрали на дорогу молодого чорного коня.

Дня 2 жовтня 1941 р. ми рушили в дорогу. Під вечір ми заїхали до гарного міста Білої Церкви і, напоївши коня в річці Рось, заїхали до Лаврентійового приятеля на нічліг. Лаврентій залишився зі своїм приятелем, а я подався у місто. Зайшов в один ресторан, сів за столиком, глянув у другий кінець — побачив знайоме обличчя! Це був Василько, який сидів ще з одним юнаком. Він мене також пізнав, підійшов, розпочалася сердечна розмова. Василько зробив мені зауваження, що я маю надто галицький вигляд, метнувся кудись і зараз приніс мені «картуз» (шапку). Я натягнув на голову, а він ствердив, усміхаючись: «Тепер вже трохи більше виглядаєте на «здешнього».

У Білій Церкві настали зміни. Друг Лемницький виїхав у Київ. До Києва вже був наладнаний зв'язок, малі групи по зв'язку їхали до столиці.

Василько дав мені кличку й адресу в Києві. Я подякував йому за таку цінну прислугу і з задоволенням пішов до Лаврентійового приятеля на нічліг.

Другого дня ми залишили Білу Церкву. Шлях, який веде з Білої Церкви до Києва, викладений великим камінням, бруківкою, яку Лаврентій назвав «котячими лобами». Їхати возом з залізними обручами не дуже то приємно. По правій і по лівій стороні камінного шляху

ідуть рівнобіжно польові дороги, і ними радо ідуть підводи, бо «не підкидає під небеса», як казав Лаврентій. Сонце хилилось до заходу, коли ми приїхали в село Поштова Віта. Село майже все згоріло. По лівій стороні тягнувся молодий ліс, а як глянути вгору, то той ліс неначе косою обтятий — посічений кулями. В лісі білили кілька хат. Туди ми заїхали і заночували в одного селянина. Дядько, почувши, що ми їдемо в Київ, набрався охоти поїхати з нами, тим більше, що люди говорили, нібито за пуд картоплі можна дістати добрий «костюм» (убрання). До Києва ще було з 20 кілометрів.

Звідси зачиналися сліди великих боїв: великі ями від бомб та артилерійських снарядів, при дорозі сіріли малі цвинтарі німців, по 20 хрестів з шоломами.

Рано-вранці після ночівлі господар поклав лантух картоплі на нашу підводу і сів з нами. Коневі це не сподобалось, він спочатку приставав, а опісля звик і тягнув «бідку».

Дорога була дуже важка. Всюди ями від бомб, скрізь лежали порозкидані артилерійські «снаряди», які Лаврентій називав «поросятами». Треба було спритно оминати тих «поросят», бо могли бути й міни. Ми на зміну поганяли конем. Коли я «правував», Лаврентій раптом зауважив «поросю» та й каже: «Ну, я вже думав, що ти найдеш на «поросю», та замість до Києва — полетимо в повітря».

Шлях був тим небезпечніший, що там був піщаний ґрунт, і стрільна не раз лежали приховані в піску. Оминаючи яму, я різко повернув ліворуч, бо по правій стороні лежало «поросю»! Край дороги був стрімкий, віз перекинувся, дядько з картоплею вилетів наче з «катапульти», Лаврентій дуже пошкодив собі палець на

руці, а я вискочив. «Оглобля» (дишель) — зломилась!.. Трохи відійшовши від несподіванки, ми знайшли в лісі березу, зробили з неї дишель, пов'язали як могли, позбирали речі, поклали на віз та й поїхали далі.

Було перед полуднем, коли ми добрались до передмістя Києва. Зупинились на малому базарі. Дядько висів, забрав мішок з картоплею, розклав картоплю на базарі і почав торгувати. Тим часом ми з Лаврентієм пішли напитись «сітра» (содова вода). Через півгодини вертаємось до воза, а біля нього стоїть дядько з насупленим обличчям. Лаврентій запитав: «Що, ви так скоро продали картошку?» Виявилось, як тільки він виклав картоплю, підійшов якийсь німець, самовільно почав його товар продавати дуже дешево, скоро розпродав, гроші сховав у свою кишеню. «А мені кинув мішок та й пішов геть! Маєш Київ і костюм!» — бідкався дядько.

Ми рушили далі та врешті-решт виїхали на вулицю Червоноармійську (тепер її перезвали на Велику Васильківську). Вона тягнулась біля 4 кілометрів, і всюди майоріли синьо-жовті прапори. Потім ми повернули на Брест-Литовське шосе і ним заїхали аж до Караваївських Дач (околиця міста), де й замешкали в Лаврентієвої тітки.

На другий день ми вдвох пішли оглядати столичний Київ. Лаврентій був моїм провідником. Ми вийшли на Володимирову Гору. Над широким Дніпром тут височів пам'ятник Володимирові Великому — Хрестителеві України-Руси. Статуя зображувала Володимира Великого з хрестом у руці. Внизу, за повноводним Дніпром, тягнеться Поділ. Потім ми пішли на площу св. Софії, оглядали тисячолітній Собор

св. Софії. На цій площі були проголошені ІУ Універсал і Акт Соборности. Лаврентій водив мене по місті та показував історичні місця. В Києві я переконався, що Лаврентій далеко свідоміший українець, ніж я думав про нього раніше. Поволі ми дійшли до центральної вулиці Хрещатика, дуже пошкодженої. Обабіч магістралі лежали купи цегли. За неофіційними відомостями і твердженнями киян, історія Хрещатика виглядала так: відступаючи, большевики підминували увесь Хрещатик. Німці, як увійшли до Києва, зайняли на Хрещатику якусь гарну будівлю для своєї «Комендатури». Примістившись там, вони дали розпорядження, щоб усі, хто має радіоприймачі, поприносили їх до «Комендатури». Люди почали приносити радіоприймачі, але хтось із московських слуг приніс радіоприймач, в якому була вмонтована бомба. Скоро по його відході бомба вибухнула, від цієї детонації почали вибухати підкладені раніше большевиками міни. Таким чином увесь Хрещатик вилетів у повітря. Так у вибухах і в пожежах загинула найгарніша вулиця нашої історичної столиці.

Ідучи далі, ми помітили, що де-не-де повівають жовто-блакитні прапори. Лаврентій не міг зрозуміти, чому одні вивішують синьо-жовті прапори, а другі — жовто-сині. Чому? — я не хотів цього пояснювати Лаврентієві.

В полудень Лаврентій пішов на свою квартиру, а я пішов куди-інде на зв'язок.

Вулиця Львівська досить довга. На тій вулиці я відшукав число дому, подане мені другом Васильком. Постукав у двері й почув: «Можна», — увійшов у кімнату. Там була жінка років біля 40. Я запитав про

прізвище, подане мені другим Васильком. Жінка відізналась російською мовою: «Єво здесь нет»... Потім, усміхнувшись, вона додала: «Він мешкає на Червоноармійській, під числом 24, заходьте задніми дверима». Подякувавши їй, я вийшов.

При Червоноармійській ч. 24 за комуністів містилась якась установа. Підійшовши поза домом, я тихо постукав. Двері обережно відчинились. Чоловікові, який відчинив двері, я сказав кличку. Свій свого зразу пізнав! Мене пустили у приміщення, в якому було кільканадцять людей; на підлозі по кутках лежали наплечники. Я відразу зорієнтувався, що це за товариство. По короткій розмові й вони пізнали, хто я. Там були галичани, були і придніпрянці. Це був тимчасовий перехідний пункт Похідних Груп. Була обідня пора. Кухар наварив зупи й подав усім, подав і мені. І в моїй тарілці, подібно як і в інших, зерно каші шукало за зерном. Ніде правди діти, друзі голодували, та не тільки вони — все населення Києва почало голодувати.

За кілька днів перед падінням Києва большевики круглу добу вивозили, під охороною, тягаровими автами крупу, риж, муку, цукор і все висипали в Дніпро.

По обіді я попросив одного друга, щоб мене сконтактував з кимсь, хто є в таких справах компетентний. Когось кудись післали, мені сказали пождати. За годину сказали, що «Доктора» немає (Доктор — псевдо), тож я мав прийти завтра.

Ідучи в напрямку Караваївських Дач, я повернув на Брест-Литовське шосе. Раптом почув постріли. Доходжу ближче — знову постріли. Несамовита історія на вулиці Києва: по Брест-Литовському шосе

посувалась довга колона полонених советської армії. Їх супроводжували німці з наїженими багнетами. На хідниках по одній і другій стороні стояли тисячі людей, киян. Хтось когось пізнавав, хтось до полоненого махав рукою, хтось простягнув цигарку чи шматок хліба, щоб подати полоненому... Та як тільки хтось із полонених зробив один крок набік з колони, простягнувши руку, щоб взяти шматок хліба — німець пострілом клав його на землю! Я пройшов до 100 метрів і нарахував на шляху 10 трупів.

У кінці тих жахливих колон ішло десять чвірок в сорочках, радше в лахмітті, що нагадувало сорочку. Впритул за ними — німці з батогами, сікли знедолених по спинах, а котрий вже не міг тягнути ноги, тому посилали кулю на прощання. Тих десять чвірок — це були жиди.

А ті маси полонених в жалюгідних уніформах? Із них яких 60% були українці, які не хотіли воювати за Сталіна, не за свою «родіну», кидали зброю і втікали або й самі здавалися в полон!

«Юберменші» (надлюди) показували свою культуру, свою расову вищість на вулицях Києва! Друга орда Батия, цього разу — із Заходу!..

Слідуючого дня я знову попрямував на Червоноармійську ч. 24. Цього разу застав друга Доктора. Це був пристойніший, чорнявий, інтелігентний мужчина. Я здав звіт. Він вислухав уважно, але на моє щире прохання залишити мене в Києві, Доктор не погодився, сказавши: «В Києві вже почався голод. Ідіть у район. Якщо ви там розконспіровані, перейдіть в інший район». Потім запитав, як у мене з зимовим одягом. Я сказав: «Це все, що бачите на мені». Доктор метнувся

кудись, і трохи згодом приніс куртку: «Надягніть,— сказав,— трохи виглядаєте по-пролетарському, але зате буде тепло». Ця куртка стала мені пізніш у пригоді.

На другий день ми з Лаврентієм виїхали з Києва. Лаврентій був розчарований: на постійний переїзд до Києва не було вигляду ні в мене, ні в нього.

Вдома Лаврентійова дружина ніяк не могла зрозуміти: «Як це так,— казала,— ви тільки вперше поїхали в Київ, і зараз десь взялися у вас знайомі, ще й подарували вам такого гарного «піджака»!

Стояла гарна осіння погода. Я взяв у Лаврентія «вельосипеда» (ровера) і поїхав у Таращу — мале районове містечко. Через Таращу раніше переходила Похідна Група. Друзі організували там Міську Управу й Міліцію, опісля поїхали далі, а зв'язок передали до Києва. У Таращі я відшукав людину, яку мені назвав друг Доктор (назв'їм його Захарієм).

Захарій працював у райуправі. Він прийняв мене ввічливо, похастував білим хлібом, мовляв, на всім Правобережжі тепер тільки Тараща пече білий хліб! Згодом прийшов його син, молодий вчитель. Батько замовк, а зате розговорився вчитель, який був уже «опрацьований» мельниківцями. «Нам прислали німці,— як казав учитель,— трьох, працюють у міліції». Вчитель почав накидатись на мене, мовляв, бандерівці виступають проти німців, «зв'язалися з жидами». Тут він зачепив сотника Ярого. Вислухавши того базікання, я своїми аргументами розложив його цілком. Учитель спантеличився і заявив: «Я не знаю докладно, як воно... Вони мені так кажуть. Як хочете, поїдьте до них, поговоріть з ними». До міліції було 2 кілометри. Вчителеві я сказав, що мені з ними нічого говорити.

На прощання я звернувся до вчителя: «Слухайте, друже! Німці з України хочуть зробити собі колонію. Сьогодні вони стріляють жидів, а завтра будуть вистрілювати нас. І ще одне питання, чи вони щось роблять на національній ниві?» — «Нічого,— була відповідь вчителя,— бо німці того не бажають. Сидять та їдять білий таращанський хліб»...

Довідавшись, що друг Ромко устаткувався в районі Миронівка, поїхав я його відвідати. Ромкові позиції в Миронівці були добрі. Ромко сказав: «Ми завезли німецькому командантові кабана і самогону. Йому щоб тільки «швайн унд шнапс» (свиня і горілка), і все в порядку. Район у наших руках».

У Миронівці люди свідомі. Вони ще пам'ятають нову «гетьманщину», з якою вони не симпатизували, пам'ятають Петлюру, німців; пам'ятають отамана Зеленого, який бив червоних. Вони розповідали, як на Зеленого їхали на пароплавах Дніпром з Києва комсомольці. Зелений був досвідчений у воєнному мистецтві. Дізнавшись, що комсомольці їдуть шукати його, Зелений засів у корчах на березі Дніпра. Комсомольці з рушницями вийшли на берег, пішли шукати Зеленого, а він раптово сипнув вогнем з усіх сторін по тих «молокососах», як він казав. Большевицькі «молокососи», котрі залишились живі, піддались. Недалеко була досить глибока криниця. Зелений тих «молокососів» повкидав у криницю живцем.

У радгоспі я був розконспірований. Одного разу до радгоспу приїхав Воронін і побачив мене. Довелося бути обережним, сподіваючись арешту.

В Миронівці ми з Ромком обмірковували ситуацію.

Ромко порадив їхати до Канева: «Там є Олійник і Пруць. Я був у них тиждень тому, в них все в порядку, вони є там панами ситуації». Я так і зробив. Спершу повернувся до радгоспу, потім поїхав до Пустового і повідомив, що залишаю його район. Попрощавшись із ним та його дружиною, ще раз повернувся в радгосп.

У радгоспі працював свідомий українець, пан Божко. Йому було біля 60-ти років. Він був учасником 2-го Військового З'їзду в Києві. Звичайно, будучи в радгоспі, я його пізнав ближче, давав нашу літературу, зробив з нього нашого однодумця. Божко не раз наполягав: «Ви ж авангард! Зробіть у Києві з'їзд так, як колись ми робили». — «Не ті часи настали», — була моя гірка відповідь.

Увесь день падав білий сніжок, покривав мокру землю білим килимом. Дня 3 листопада 1941 р. вже вечоріло, коли я постукав у двері Канівської райради. «Можна», — почув я чийсь голос — увійшов. У закуреній кімнаті сиділи кілька людей. Привітавшись, я став питати про друзів Олійника і Пруца. «Їх немає тут», — відповів чоловік, що сидів найближче до дверей. «Де ж можна їх знайти?» — «Не знаємо. Вони пішли за Дніпро»... Чоловік у кутку за столом поскидав папери в шухляду, вдягнув плащ і попрямував до виходу. Проходячи повз мене, він шепнув: «Пішли». Я пішов з ним (назв'їм його Богданом).

Ми вийшли, а Богдан, ідучи додому, розказав, що сталося, а саме: тиждень тому німецький командант прогнав голову району ніби за те, що він дав дозвіл зарізати корову для населення, не питаючи німців. В дійсності причина інша. З Корсуня приїхав чоловік, який прославляв Мельника, і німець наставив його

головою району. «То якась сволоч, бо за кілька днів він присвоїв собі 40,000 рублів, які були власністю управи», — вів далі Богдан. «Начальник міліції кривить душою, здається, що починає дуги в дудку німця. Ваші хлопці пішли за Дніпро. Нас є тут кілька, що стоять твердо, але не знаємо, чи довго вдержимось».

Богдан запросив мене до себе в хату. Потім прийшов ще один молодий чоловік (назв'їм його Артимо́м). Обговорили справу. В мене був намір залишитись у Каневі. Богдан — людина досвідчена, бувала. Йому приблизно 60 років, з яких 12 терпів у большевицьких концтаборах. Артимові біля 25, людина з освітою, знав добре нашу історію. В Богдана я переночував. На другий день Богдан приніс добру новину: є можливість залишитись мені в Каневі, або взяти працю на могилі нашого Кобзаря — Тараса Шевченка «завгоспом», або «завгоспом в лісо-степовому заповіднику». Богдан пішов до райради. Увечорі повернувся і сказав, що на могилі Шевченка є вже «завгосп», натомість в лісо-степовому заповіднику нема ще нікого. Так я став завгоспом у лісо-степовому заповіднику.

Канів — невеличке містечко на правому березі Дніпра. Терен гористий. Хатки біленькі. Декілька більших будівель знищені воєнними діями. Фронт стояв тут довше. Адже Дніпро — це природня межа, Дніпром проходила оборонна лінія Сталіна (червона пропаганда трубила, що цієї лінії німці ніколи не здобудуть...).

Побувши день чи два в Богдана, рано-вранці я попрощався з ним, його милою дружиною і пішов до човна, що вже стояв на Дніпрі. У човні був чоловік

(назв'їм його Рибалкою). Ми познайомились, посідали в човен і попливли вниз широким Дніпром. Пропливли біля 4 кілометрів. На правому березі Дніпра, на високому березі, я побачив високий пам'ятник, звернений до Дніпра. Це була статуя на могилі Тараса Шевченка. Рибалка звернувся до пам'ятника, немов до живої людини: «Гей, гей, Тарасе Григоровичу, якби ти тепер жив, може б щось і було»...

Минули ми могилу Шевченка, пропливли ще зо два кілометри і причалили до правого берега. Там на горі, на крутому березі, стояв одноповерховий дім, оточений лісом. Це й був лісо-степовий заповідник. Рибалка ознайомив мене з новим місцем побуту. Недалеко від заповідника була мала хатина, в якій жив лісник зі своєю 12-річною дочкою. Я тут залишився, а Рибалка повернувся човном у Канів.

Внизу шумів повноводний Дніпро. Ще не так давно тут проходила оборонна лінія Сталіна. Попід горою над самим Дніпром лежала вузька дорога, на якій два вози не могли розминутись. Вся вона була застелена большевицькою зброєю, переважно знищеною, розбитою. Біля самого заповідника стояли дві гармати. Із заповідника було видно залізний міст, перерваний посередині. Обидва його кінці звисали в воду, мов крила велетенського птаха... Лісник розповів, що «геніяльне» командування Канівського відтинку зірвало цього моста на Дніпрі ще тоді, коли їхні власні з'єднання були на правому березі. Ті частини, приперті до Дніпра, втікали понад Дніпром, біля могили Шевченка, біля заповідника. Більшість «бойцов» кидали зброю і стрибали у Дніпро, щоб напитись студеної осінньої води. Мало хто з них виліз на берег;

інші здавались у полон. Біля могили Шевченка дійсно лилась ворожа злая кров.

У Каневі німці не перейшли Дніпра, а нижче Черкас, в той спосіб оточили великі большевицькі з'єднання й узяли у полон. Казали, що майже півмільйона своїх «бойцов» покинув командарм Будьонний біля Києва, а сам утік літаком.

Почавши від Сяну, ті, що носили большевицькі уніформи, втікали і втікали, залишаючи не тільки гвинтівки чи гармати, а навіть танки з бойовим вирядом. «Нацмени» — українці, білоруси, грузини та інші — вбивали своїх політруків і втікали або здавались у полон. Ніде правди діти, Україна не хотіла воювати. Україна не мала за що воювати, хіба за колгоспи, голодівки, тюрми, Сибір, Вінницькі цвинтарища, злидні?

Початок листопада був холодний. Випав сніжок. Мороз доходив до 20⁰ Цельсія.

На першому поверсі я вибрав собі найкращу кімнату. З харчами було погано. Криниця була завалена, тому доводилось пити воду з Дніпра. У кімнаті я поставив два кріси: один біля дверей, другий біля ліжка, на всякий випадок. До Канева ходив щодругий день відвідувати Богдана.

Заповідник дійсно міг цікавити агронома. Там були різні зела, порозсипувані по підлозі, зразки насіння, опудала птахів і т.п. Мене ж цікавило щось інше — зброя, якої було повно навкруги. Я почав збирати зброю та ховати.

Десятого листопада, коли я повернувся від Рибалки, саме біля могили Тараса Шевченка якийсь молодий чоловік проїхав повз мене ровером («вельосипедом»).

Він зник, а за п'ять хвилин з'явився в товаристві міліціанта. Вони мене зупинили й почали розпитувати хто я, що несу, куди йду, чи маю гроші? Мої вияснення не помогли. Вони завели мене на міліцію до Канева, зробили обшук і знайшли в клунку організаційну літературу, яку я забрав від Рибалки. Справа, одначе, швидко вияснилась: міліціанти почали читати цю літературу, їм сподобався зміст, патріотизм, і вони мене перепросили. Вони також порадили заночувати в міліції, бо вже був вечір. Другого дня мене звільнили, але через цей випадок я був розконспірований.

Дня 14 листопада надворі потепліло, сніг зник. Я пішов понад Дніпром в напрямку села Пискарі. Не знайшовши нічого підходящого зі зброї, повернувся до заповідника. На доріжці, яка провадила до заповідника, помітив сліди авта. Звичайно туди жодне авто не їздило. Сліди були подвоєні, отже авто вже й від'їхало. Цікаво, хто б це міг бути: німці чи може хтось з райуправи?

Була одна справа з лісником, а саме: внизу, біля заповідника, стояли дві советські гармати. Лісник дуже часто ставав на горі й стріляв по тих гарматах, а потім ішов дивитись, чи влучив у гарматне жерло. Люди, які йшли з села Пискарі до Канева, заявили в міліції, що вони не можуть пройти повз, бо хтось стріляє й стріляє, «рикошети» звучать, аж у вухах ріже, та й небезпечно.

Обережно підходжу до заповідника — нікого не видно. Строжко я підійшов до кімнати, і там не було нікого, і мої кріси, як поставив, так і стояли. Хто ж то приїздив і чого?

Трохи пізніше пішов я, ніби на прогульку, біля хати лісника. Той, побачивши мене, вийшов і стривоженим голосом сказав: «Знаєте, тут були германці, шукали вас,

були у вашій кімнаті, оглядали ваші «вінтовки». Не знайшли вас і поїхали».

Пройшло не більше години, коли приїхав на ровері задиханий Артим. Було видко, що він гнав щодуху. Артим, привітавшись і витираючи мокре чоло, сказав: «Вас шукає «гестапо»! — «Зайдіть до хати, подумаю, що маю робити», — сказав я Артимові. Канів — замале містечко, щоб можна було жити підпільно, тому я вирішив покинути Канів.

Передавши трохи літератури Артимові, дав йому вказівки, як має поступати далше, дав йому і «кличку», на яку хтось може зголоситись до нього. «Завтра мене тут вже не буде», — і ми попрощались. Артим відїхав. Я поховав кріси. Увечорі вийшов на берег, довго вдивлявся в Дніпро, а потім глянув на могилу Шевченка, пригадав його науку: «Борітеся, поборете, вам Бог помагає». Не хотілося йти в кімнату. Це ж тут — історичні місця України!

Ще перші півні не співали, як я залишив Канів і подався до Миронівки, де застав усе в порядку.

✓ До Миронівки приїхав на постійно обласний провідник друг Борис. Зв'язавшись із зверхником, я йому звітував про події в Каневі. Друг Борис — молодий, пристійний, активний, блондин. Він знав, що діється по районах. Подумавши, запропонував мені поїхати до Ржищева, в районове містечко над Дніпром. Друг Борис сказав, що там є наш чоловік Мудрий (не знаю його імени), що він організував цей район, видає районову газету. «Можете туди сміло поїхати, бо там є Вільна Україна». Давши згоду поїхати до Ржищева, я попросив адресу друга Мудрого, на що др. Борис відповів: «Спитайте в райуправі когонебудь, кожний

заведе вас до Мудрого, бо там кожна дитина його знає. На всякий випадок, його адреса є в начальника міліції Коляди, вони оба приятелі».

Вже вечоріло, коли я постукав у двері райуправи в Ржищеві. Почувши: «Можна», ввійшов у кімнату, в якій було повно диму. Там сиділо троє людей. Привітавшись, як звичайно, я сказав, що хотів би бачити громадянина Мудрого. «Дядько», який сидів біля вікна, понуро запитав: «А вам навіщо Мудрого?...». Коли він говорив ці слова, то дивився у вікно. Мені це не подобалось. Швидко я помітив, що той чоловік був «зизуватий», і коли він повертав голову до вікна, то бачив двері. А він продовжував: «Ну-да, Мудрого вже тут немає...». Я зразу зорієнтувався, що тут щось не гаразд. Коли цей дядько став знову розпитувати, навіщо мені Мудрий, то я відповів, що Мудрий мав би знати про мого брата, який попав у полон. Потім я попросив дядька, щоб дав мені дозвіл десь переночувати. «Зизуватий» скоро надрукував на машинці «бумажку» (дозвіл) і, передаючи мені, пояснив, де ця хата знаходиться.

Я вийшов із райради, «зизуватий» і собі за мною, додаючи: «Про Мудрого ви можете ліпше узнати в начальника міліції Коляди. Подякувавши «зизуватому», я пішов на призначений нічліг.

Відшукав хату, в якій я мав переночувати. На щастя, господарі прийняли мене ввічливо, дали повечеряти. По вечері я поїхав до Коляди. В хаті світилось. Через незаслонене вікно було видно двох чоловіків середнього віку. На столі стояла пляшка (мабуть самогону) та смажена риба. Було видно, що ті двоє дискутували над чимсь поважним. «Котрий же з них

буде Коляда?» — подумав я і вирішив, що той з невеликими вусами. Постукавши, зайшов у хату. Той з малими вусами підійшов до мене. Я не помилився, це був Коляда. Маючи добру характеристику Коляди, я відразу спитав його про його співмешканця Мудрого. Той відповів сухо: «Мудрого тут немає. Мудрий пішов за Дніпро». Довелося попрощатись і відійти з нічим.

Я поїхав на свій нічліг. «Щось зле тут діється», — думав я і вирішив покинути Ржищев ще досвіта. Ще й не світало, як я встав. Зразу ж устала і хазяйка-господиня, кинулась варити мені сніданок. Поснідавши, я подякував жінці за її добре серце, сів на ровер та й поїхав. На лихо, треба було їхати повз райраду, бо не можна її обминати. Щойно зачало світати, мряка така, що в око палець пхай. Не проїхав я і ста метрів, як переднє колесо почало тарабанити! Вийшло повітря. Став я помпувати, але повітря втікало, як із мішка! Що ж робити? Вирішив перейти під ослоною ночі за місто, а як розвидниться, то вже направляю.

Я вже доходив до райради, коли не далі як за п'ять метрів засіріла у мряці якась постать. Нараз ця постать спрямувала на мене нагана й вигукнула: «Стій!». Чоловік був зодягнений у большевицьку «шинелю». «Де я його вже бачив?» — блиснула думка. Придивляюсь — та це ж начальник міліції Коляда! А він ще раз крикнув: «Стій, бо стріляю!». Я зупинився. Коляда підійшов і заявив різким голосом: «Ви арештовані, пішли!». Припровадив мене на міліцію, кинув до секретаря міліції: «Зробити обшук і посадити в тюрму».

Секретар, молодий чоловік, говорив галицьким діалектом. Перед ним на бюрку стояв малий тризуб із мечем, отже секретар був мельниківцем. У Ржищеві

мельниківці захопили владу при допомозі «гестапо». Перебуваючи в тюрмі, я довідався, що голова району був заарештований і з розпачу в тюрмі повісився, але котрийсь із в'язнів швидко перетяв шнура і таким способом його врятував.

Пізніше, одного разу вночі викликали мене німці на слідство. Був якийсь лейтенант і перекладач, словак або чех. Цікаво, той лейтенант розпитував мене про історію України, врешті-решт запитав перекладача, за що мене заарештували. Тоді перекладач сказав, що я шукав того чоловіка, якого німці розстріляли. Виходило, що націоналіста Мудрого розстріляли фашисти.

Ми мали проти себе чотири фронти: німецький, большевицький, біломосковський, мельниківський.

Большевицька агентура, біломосковська голота і мельниківські прислужники, — вони співпрацювали з «гестапом» в поборюванні нашого Визвольного Руху, збирали інформації про наших друзів та передавали гестапівцям. А ті кидали наших до тюрем, багатьох із них розстрілювали. При різних «комендатурах» сиділи замасковані агенти, то «фольксдойчі» — німці «з Надволжжя», «дольметчери» (перекладачі), які, маючи владу, виарештовували наших людей не тільки з Похідних Груп, але й з місцевих патріотів.

Перебуваючи в тюрмі в Білій Церкві, я довідався про хороброго «бургомістра» містечка Володарка, правдоподібно його прізвище Денисюк. Десять під кінець 1941 р. або на початку 1942 р. до тюрми у Білій Церкві припровадили німці трьох людей: «бургомістра» Володарки, секретаря і директора кооперативи. Їх щодня вили на слідство. Білоцерківський «гебітско-місар» мав особливу звичку, був садистом. Він у тюрмі,

коли в'язні ішли на прогульку, викликав в'язня і дивився йому в очі. В'язні знали, що завтра цей в'язень піде на розстріл. Секретар і директор кооперативи на слідстві впали на коліна і цілували «гебітскомісарові» чоботи, і він їх звільнив. А «бургомістр» гордо сказав: «Я не впаду перед німцем на коліна і не буду цілувати його чобіт». Йому німець закидував, що його район не виконав «хлібоздачі». І так на прогульці його викликав «гебітскомісар», подивився йому в очі. А на другий день, як тільки засіріло, двері в'язниці відчинились, п'ятеро «есесів» із автоматами викликали трьох в'язнів, між ними і «бургомістра». Його розстріляли — людину, яка відсиділа 10 років большевицьких концтаборів, українця, який знав ціну окупантам-зайдам.

У 1943 році в Білій Церкві був розстріляний «бургомістр» району Рокитне Степан Пустовий. За день перед розстрілом він передав записку на волю, в якій писав: «Нас страшно мучать, але ми не зрадимо». В Пустового німаки знайшли літературу, яку привезли наші люди зі Львова.

У Білій Церкві з Похідних Груп були розстріляні німцями-фашистами такі друзі: Оріхівський Василь — перекладач при жандармерії в місті Рокитному; Вишнівський — начальник тюрми в Білій Церкві; Чирикало Сергій — студент-наддніпрянець, друг Омелян Назаркевич зі своєю групою далеко не зайшов, повернувся десь з-під Старокостянтинова, опісля пішов до Дивізії і мабуть там загинув. Друзі Олійник і Пруц пішли за Дніпро і відтоді зникли безвісти. Гранда Антін був у Богуславі, але що з ним сталось, не знаю.

У 1942 році весною до Васильківської тюрми, в келію, в якій я сидів, вкинули німці на ніч члена Похідних Груп друга Сушка (не знаю його першого імени). Він мені розказував, що в Білій Церкві у в'язниці сиділо двоє друзів із Похідних Груп. Вони працювали в містечку Узин: один був начальником міліції (якого я трохи знав), другий — директором школи. Друг Сушко розповів, що вони рішилися за всяку ціну втікати з тюрми. Другого дня друга Сушка повезли німаки до Києва. Він це переживав, думав, що його розстріляють.

На руках білоцерківського «гебітскомісара» — багато української крові. Шкода, що я не пам'ятаю його прізвища.

* * *
*

ПІСЛЯМОВА

Похідні Групи Революційної ОУН відіграли важливу роль на Сході України. Це вже окрема сторінка. Члени Похідних Груп несли Акт відновлення Української Держави в нарід. Уряд, який був утворений у Львові, давно вже не діяв, а по різних районах Наддніпрянщини була Вільна Україна. І так, в районі Волочиськ була Вільна Україна, в районі Рокитному, в районі Миронівка, в районі Канева, в районі Ржищева аж до листопада була Вільна Україна. Я говорю про ті райони, в яких сам бував. Німці не діставали в тих районах більших «хлібоздач», населення жило відносно краще, налагоджувалася преса, культурне життя, відкривались церкви, а ми нагромаджували зброю для остаточного зудару підпільної України з ворогами.

На жаль, мушу ствердити, що ганебну роль на Східній Україні відіграли мельниківці. Замість того, щоб іти в народні маси і нести ідею Вільної України, конкуренційно — вони пішли сьорбати смердючу юшку з гестапівського корита.

Будучи на еміграції, я не раз чув, нібито членів Похідних Груп винищувало населення Східної України. Це облудна брехня, або підла агентурна пропаганда.

Сьогодні я не можу подати прізвищ тих людей, які нас вітали як братів, приймали якнайліпше, мов своїх найліпших приятелів. Вони говорили: «Ви ж авангард».

На початках відступу большевиків — приходу німців населення на Наддніпрянщині вичікувало, самі нічого не зачинали. Але як тільки з'явились наші друзі, зразу ж розпочалась організація районів, міліції, друкарень. Звичайно, не всі райони були охоплені нашими друзями — нас було замало.

У кожній пшениці є кукіль, в кожному народі є зрадники типу згадуваного Коляди. Ржищівський район організував друг Мудрий із Похідної Групи. Він зробив Коляду начальником міліції, дав йому владу в руки, був з ним ніби в добрих відносинах. Та коли повіяв вітер з іншої сторони, і Коляда мав або зрадити Мудрого і їсти смажену рибу та попивати самогон, або йти з Мудрим — і ці всі «блага» відпадуть,— він зрадив. Але згадаймо, що голова району не пішов слідами Коляди, волів смерть, аніж виконувати юдину роботу, бо для нього сонце волі України погасло.

Нехай же цей спогад ляже квітами на невідомі могили вірних синів єдиного народу — на могили новочасних Героїв України.

Кінець

Хай живе Українська Національна Революція!
Хай живе Революція й свобода всіх народів понево-
лених Москвою!
Хай живе Організація Українських Націоналістів
(ОУН) і її Провідник СТЕПАН БАНДЕРА!

МАНІФЕСТ

Існуючий політичний уклад сил у світі, що насильно здавлює вартісні та життєздатні народи, валиться від їх визвольних ударів. Московська імперія — СРСР сьогодні складова частина того укладу. Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів та людшин. Розвалюючи на завмид жмхливу тюмру народів—московську імперію — творимо новий справедливий лад ікладемо основи нового політичного укладу в світі.

Боремося за визволення українського народу та всіх видів московського імперіялізму, а зокрема проти більшовизму, що довів національно-політичний, релігійний, культурний, соціальний і господарський гнет до крайніх меж.

Несемо новий лад Східній Європі й підмосковській Азії.
Несемо всім поневоленим Москвою народам свободу: творити власне життя на рідній землі по своїй вольній волі.

Кличемо революціонерів усіх поневолених Москвою народів до спільної боротьби та співпраці з українськими революціонерами-націоналістами.

Тільки Україна є правдивим союзником усіх поневолених і загрожених Москвою народів у їх боротьбі з московсько-більшевицьким імперіалізмом.

~~п. 1. В случае освобождения~~ ¹⁹⁸⁶⁻⁰¹⁻⁰¹ ~~Молдавия~~ ^{РДМ}

Українці на землях поневолених Москвою народів стаять у перші лави їх революційної боротьби. Кільце всіх українців—де вони не жили б—ставати в бойові лави фронту Української Національної Революції.

Творимо в Україні один спільний фронт боротьби всіх селян, робітників і трудової інтелігенції проти московсько-більшовицького гнету й визиску.

За свою владу, за землю, за людське життя!

БОРЕМОСЯ: проти крайнього пониження зарплати в праці і в житті,
проти огорблення і зусидної радості життя,
проти погосардого ошарбанування громадян,
проти обтягування жінок страшними обов'язками під брехтливою заслоною „уліковправління”,
проти заочного огорблення дітей молоді брехливою й штевицькою „наукою”, газетою, кіно, радіо, театром, мітингами
та всією бездумною агіткою сталінського режиму.

БОРЕМОСЯ: за гідність і свободу людини,
за право визнавати лише свої переконання,
за свободу всіх віроісповідань,
за повну свободу совісті.

БОРЕМОСЯ: проти тирanii і терору більшовицької кляки, проти жорстокого режиму НКВД у колгоспах, фабриках, школах, армії, флоті, партії, комсомолі, школі і хаті. БОРЕМОСЯ: за право, за свободу, за щастя наших вояків від нити свієї по-киньмош, за свободу своїх політичних, громадських та професійних організацій, за свободу слова і друку, відбудуємо необхідну промисловість і навігацію.

БОРЕМОСЯ: проти економічного виснаження України та всієї поневоленої Москвою народів, проти невідличства у колгоспах совхозів фабрик і заводів, проти ослаблення громадян із злидених здобутків війни і праці.

БОРЕМОСЯ за те, щоб кожний поневолений Москвою нарід міг вповні користуватися багатствами своєї щоденної праці.

Віriamo й знаємо, що близький вже час, коли здійсниться
спалагне вогонь народного гніву.

Встане Україна і розвільне її неволі!
І тільки через повний розвиток московської імперії і шляху до єдиного поневолені Москвою народи.

Україні—до безпощадної боротьби з московсько-більшовицьким гнетом!

Валить москську тюрму народів!
Свобода всім поневоленим!

ПРОВІД ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ.

ПРОВІД ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ.